

D. D. Roșca - orientări culturale contra „tiraniei utilului”

D. D. Roșca - cultural guidelines against "the tyranny of useful"

Gabriel Hasmațuchi

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
gabriel.hasmatuchi@ulbsibiu.ro

Abstract

D. D. Roșca (1895-1980) is a Romanian philosopher who enjoyed a rare prestige. He was welcomed among the members of the Romanian Academy because of his philosophical contribution. A thinker, historian of philosophy, professor and translator, D. D. Roșca was always involved in solving the issues of Romania's cultural life. With a philosophy based on rationalism and using appropriate methods of research in the field of culture and scientific creation, D. D. Roșca grasped the particularities of Romanian culture and came up with solutions. In this essay, we analyze relevant ideas proposed by the philosopher on culture and scientific creation.

Keywords: D. D. Roșca, culture; creation; stakes; guidelines; solutions.

D. D. Roșca - orientări culturale contra „tiraniei utilului”

Gabriel Hasmațuchi

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Introducere

Filosofia lui D. D. Roșca este puternic orientată spre om, creație și renaștere culturală. Viziunea sa este rodul „unui raționalism care a fost numit de N. Bagdasar un <<raționalism reformat>>”.¹ La rândul său, D. D. Roșca mărturisea, în cadrul unui interviu, că se consideră un: „adept al unui (...) raționalism renovat, suplu, dialectic, care include în sine concretul extra-rațional, dar îl domină prin efort consecvent de raționalizare.”² Adăugăm și observația Angelei Botez, care spune că „D. D. Roșca este unul dintre precursorii orientărilor contemporane care deconstruiesc paradigmele raționalismului modern.”³

Determinate de raționalismul renovat pe care și l-a asumat D. D. Roșca, curajoasele meditații și investigații filosofice ale gânditorului au scos la iveală concepții și perspective inedite de interpretare.

¹ Vezi Vasile Muscă, „Postfață. D. D. Roșca – o filosofie a <<inconfortului>> spiritual într-un timp al << confortului >> material”, în *Opere filosofice* III (București: Editura Academiei Române, 2014, ediție îngrijită de Vasile Muscă), 259.

² *Apud* Vasile Muscă, „Postfață...”, („Cu acad. D. D. Roșca despre filosofie și literatură” – interviu luat de Adina Gabriela Apostol în revista *Ateneu*, nr. 4/1970), 259.

³ Angela Botez, *D. D. Roșca* (Online Encyclopedia Romanian Philosophy), http://www.romanian-hilosophy.ro/ro/index.php?title=D.D._Ro%C5%9Fca (accesat October 10, 2018).

Serioasa exegeză asupra scrierilor lui H. Taine, cu prilejul elaborării lucrării de doctorat, l-a condus pe D. D. Roșca, în 1928, la teza potrivit căreia „printre numeroasele influențe suferite de Taine, aceea a lui Hegel deține locul prim.”⁴, afirmație ce a dus la o schimbare de paradigmă în gândirea franceză, lucru greu de acceptat de compatrioții lui A. Comte, dată fiind lunga confruntare dintre cele două culturi europene – franceză și germană - o rivalitate considerată de Vasile Muscă drept „unul din capitolele cele mai interesante de urmărit din întreaga istorie spirituală a Europei.”⁵

Condus de o adâncă reflecție asupra omului obligat, prin condiția sa, să penduleze între rațional și irațional, sub pecetea unei neliniști metafizice gratuite, D. D. Roșca publică, în 1934, încă o lucrare remarcabilă: *Existența tragică. Încercare de sinteză filozofică*, prin care – după cum susține Angela Botez – își expune concepția holistică⁶: „Experiența autentică, precizează D. D. Roșca, făcută până acum ne arată chiar mai mult decât atât: ne învață că sfera iraționalului și-a absurdului este mai întinsă decât cea a raționalului și rezonabilului. Deocamdată, cel puțin.”⁷

Din consubstanțialitatea raționalului cu iraționalul rezultă, de fapt, tragismul existenței. Așadar, „Conștiința tragică a existenței, observă V. Muscă, este alimentată chiar de constatarea acestei conviețuiri a raționalului și iraționalului.”⁸ Însă drama omului încetează dacă își găsește expresia în creația izvorâtă dintr-o atitudine gratuită, în ceasuri de răgaz spiritual, când se eliberează din constrângerea <<utilului>>, pentru a-și reîntocmi existența.

⁴ D. D. Roșca, „Influența lui Hegel asupra lui Taine, teoretician al cunoașterii și al artei”, în *Opere filosofice* III, 232.

⁵ Vasile Muscă, „Postfață...”, 259.

⁶ Angela Botez, D. D. Roșca, <http://www.romanian-hilosophy.ro>.

⁷ D. D. Roșca, *Existența tragică. Încercare de sinteză filozofică* (București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1934), 77.

⁸ Vasile Muscă, „Postfață...”, 283.

„Mitul utilului” – direcții și mize

Preocupat de problemele culturii române, D. D. Roșca, propune câteva „linii de orientare”⁹ în cunoscutul său eseu „Mitul utilului”(1933). Marta Petreu apreciază această lucrare ca fiind „un text programatic, care - (...) realizează o ontologie regională a românescului.”¹⁰

D. D. Roșca, se știe, a pledat pentru o cunoaștere autentică și pentru crearea, în spațiul românesc, a unor condiții care să stimuleze creațiile culturale autohtone în așa fel încât acestea să aibă și o rezonanță universală. În România Mică și, mai ales, în Ardealul natal, din cele relatate de filosof aflăm că interesul pentru cultură era destul de scăzut. Oarecum, lucru firesc, dacă avem în vedere condițiile istorice din Transilvania până la Marea Unire din 1918. O cauză care a avut ca efect, în mentalul colectiv, impregnarea unei atitudini de subapreciere a oricărei activități care nu avea o finalitate practică.

În spațiul transilvănean, un atare comportament era ușor detectabil și la nivelul limbajului, prin sintagme care valorizau omul implicat în acțiuni cu impact imediat pentru societate. Din cele observate de D. D. Roșca se desprinde ideea că „Există (...) cuvinte cu destine glorioase. (...) Astfel de vorbe sunt în limba noastră expresiile, om de realizări, talent organizator, om de acțiune, minte realistă, spirit pozitiv și – nu vă speriați! – om de stat.”¹¹ Toate aceste formulări trimit, după cum precizează D. D. Roșca, „în clasa încăpătoare a categoriei numită *acțiune*, ea însăși înghițită perfect de și mai încăpătorul *util*.”¹² Iar de aici, prin frecvența lor folosire, au

⁹ Vezi D. D. Roșca, *Mitul utilului. Linii de orientare în cultura românească* (Cluj: Editura Revistei Gând Românesc, 1933).

¹⁰ Marta Petreu, *Filosofii paralele*, ediția a II-a revăzută și adăugită (Iași: Polirom, 2013), e-book.

¹¹ Idem, *Opere filosofice I* (București: Editura Academiei Române, 2014, ediție îngrijită de Vasile Muscă), 235.

¹² Ibidem.

căpătat „semnificație și rol de mit. (...) Mai tiranic de la război încoace. Exclusiv și barbar, totdeauna, în Ardeal.”¹³

Consecințele a ceea ce în accepția filosofului poartă denumirea de „mitul utilului” se răsfrâng și asupra scării de valori, care nu se mai alcătuiește nepărtinitor, ci sub condiționarea utilului. Cu atât mai mult, se impunea o schimbare a reprezentării axiologice în societate, mai cu seamă, în Transilvania, unde „teroarea exclusiv și direct utilului a fost neasemănat mai mare decât în vechiul Regat.”¹⁴

Filosoful vine cu exemple, din sfera profesională, pentru a evidenția valorile care guvernează societatea. Așadar, în topul celor mai apreciate profesii se află: 1. omul politic; 2. „organizatorul” cultural; 3. economistul și financiarul; 4. inginerul; 5. medicul (om de știință aplicată)¹⁵. Pe treptele inferioare, „pe care se pot urca și rațele: (...) sunt contemplativii puri, <<visătorii>>, adică artiștii în sensul cel mai larg al cuvântului. Cât pentru filosofie, ea nici nu are loc pe scară, fiind exclusă ca non-valoare.”¹⁶

Schimbarea de atitudine și implicita reevaluare socioculturală nu puteau avea sorti de izbândă atâta vreme cât comunitatea și liderii ei ignorau importanța filosofiei și culturii, de exemplu, și la adăpostul unor prejudecăți și stereotipuri subapreciau rostul culturii și rolul intelectualilor autentici.

Pragmatismul ardelenilor criticat de D. D. Roșca rezultă din următoarele cauze: una de „ordin și istoric și biologic-psihologic și alta de ordin pur istoric. Cea dintâi e autohtonă, cea din urmă a acționat de departe.”¹⁷ În iureșul istoriei, constată gânditorul, românilor, în general, le-a lipsit răgazul de a se gândi „secole de-a rândul la suflet, cum au putut face națiunile din Occident.”¹⁸ Preocupați de conservarea biologicului și sub condiționarea

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, 236.

¹⁵ Ibidem, 237.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, 240.

¹⁸ Ibidem.

necesității, „cunoașterea dezinteresată” n-a avut întâietate la ardeleni, după cum susține D. D. Roșca, aceștia au transformat spiritualul într-un mijloc de supraviețuire și și-au pus inteligența și cultura minimă în slujba instinctului de conservare: „Individul învață pentru a-și fi util sieși și colectivității, a cărei fracțiune nu prea personală este în epoca acestor începuturi de cultură. Adevărul se confundă cu utilul.”¹⁹

Dorința lui D. D. Roșca de a produce o schimbare de paradigmă și de a stimula cunoașterea și creația originală se izbește de un om cu o mentalitate predominant pragmatică, cu un stil de viață confortabil, dar fără o înțelegere profundă a rostului și a valorii <<inutilului>>²⁰, ca principiu generator de cultură.

O existență consumată în dimensiunea <<utilului>> este incompletă, deoarece nu-l ridică pe om deasupra nevoii de conservare și îl împiedică să fructifice dimensiunea spirituală care-l deosebește de celelalte viețuitoare prin tot ceea ce are definitoriu din perspectiva gândirii și creației, prin: „darul binecuvântat pe care îl are uneori de a gândi și plăsmui în chip gratuit fără silă exterioară, fără a fi terorizat de porunca oarbă a nevoilor de conservare (...).”²¹

Într-o societate guvernată de util, condițiile apariției unei culturi care să aibă un ecou universal sunt, fără îndoială, reduse. De aceea, D. D. Roșca pledează pentru această schimbare, cerând înlocuirea valorilor instituite de <<util>> cu cele specifice <<inutilului>>,²² spiritualității. O atare permutare fiind, pentru filosof, o condiție de bază: „Arta producătoare de valori universale n-a existat decât acolo unde a existat și gândire mare și... dezinteresată. Și viceversa.”²³ De pe marginea acestor teoretizări, D. D. Roșca ajunge

¹⁹ Ibidem, 241.

²⁰ Ibidem, 244.

²¹ Ibidem, 246-247.

²² Ibidem, 246.

²³ Ibidem, 247.

la concluzia că „singure aceste creații dezinteresate dau vieții omeniești un rost și un sens.”²⁴

Autorul *Existenței tragice* nu respinge categoric importanța utilului, propune însă, după cum el însuși afirmă, „o schimbare de accent: adică, să înțelegem că utilul, sub toate formele lui, e, cum ne arată analiza logică a însuși conceptului lui (util pentru ceva), mijloc, nu scop.”²⁵ Realizând o limpezire conceptuală, D. D. Roșca având în vedere raportul scop-mijloc, stabilește că utilul este „o valoare condiție”, pentru că este „mijloc pentru valori superioare.”²⁶

Filosoful mai observă, examinând formele acestor concepte, că noțiunea de <<inutil>> include în sfera sa pe cea definită de <<util>>. Astfel circumscris, utilul - cu funcția sa mijlocitoare în actul creației, devine valoare: „Tocmai această natură a lui de a fi mijloc face din el o valoare.”²⁷ Pare paradoxal, dar puterea creatoare a <<inutilului>> se dovedește a fi peste cea specifică <<utilului>>. Lumea a ajuns la dezvoltarea de astăzi tocmai datorită manifestării forței de creație ce-a fost determinată de „răgazul gândirii” în momentele cele mai importante ale vieții omului, adică în acele durate în care spiritualul se desăvârșește prin intermediul unor creații eliberate din lanțurile zilnice ale opresiunii biologice: „Această libertate este plămădită din aluatul în care-i frământată libertatea gravă a creatorului de artă mare. Ca-n suprema artă gratuitul devine în viață lege supremă...”²⁸.

Corelarea acestor meditații asupra necesității schimbării de paradigmă care atrage de la sine modificarea scării de valori dă o clară justificare deplasării accentului dinspre util spre inutil: „popoarele care sunt mai tari în domeniul utilului sunt totodată și popoarele cu speculație filosofică și științifică mare.”²⁹

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ D. D. Roșca, *Existența*, 246.

²⁹ Idem, *Opere...*, 248.

Plecând de la învățătura creștină autentică a Mântuitorului nostru Iisus Hristos, D. D. Roșca stabilește că: „Pe plan spiritual, cuvintele lui Iisus par avea valoare de lege eternă: îngrijiți-vă mai întâi de cele sufletești, căci celelalte vi se vor adăuga vouă.”³⁰

Schimbarea profesată de D. D. Roșca poate fi posibilă în măsura în care și noua generație îmbrățișează această idee: „Se impune deci ca generațiile române care intră de-acum în viața conștientă a neamului, să lupte din toate puterile și cu tot talentul lor – oricare vor fi împrejurările exterioare de viață – pentru întronarea unor noi scări de valori în sufletul națiunii noastre.”³¹

„Inițiere și îndemn la studii serioase”

Conștientizând rolul tinerilor, în vederea acestor (re)orientări culturale, D. D. Roșca s-a folosit de orice prilej pentru a-i îndruma sub dezideratul „Adevăr pentru adevăr!”, precum în „Cuvânt de inițiere și îndemn la studii serioase adresat studenților Universității din Cluj, în ziua de 2 Noemvrie 1942.”³²

Inițial, D. D. Roșca își propusese să vorbească despre „Știință și cultură”, dar s-a răzgândit și le-a propus studenților „un examen pe care nu-l veți găsi în cărți. Și anume, să examinăm împreună raportul pe care ar trebui să-l stabiliți între D-voastre și știința căreia vă veți dedica.”³³

Conducându-se de aceleași convingeri determinate de legea supremă a „gratuitului” și de sensul determinant al „inutilului” în spiritualitate, filosoful scoate în evidență foloasele cercetării „științifice dezinteresate”, care au un dublu efect: formarea individuală și progresul cultural al țării. Pledoaria sa are în vedere inițierea tinerilor în cercetarea științifică riguroasă, *creatoare de*

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² D. D. Roșca, „Despre unele puteri ale științei”, *Transilvania* 12 (1942): 899-912.

³³ Ibidem, 899.

cultură (subl. aut. , D. D. Roșca)³⁴, nu înainte de a preciza că „în Universitate se face știință teoretică pură, nu știință aplicată.”³⁵ De aceea, filosoful ține să traseze liniile de conduită intelectuală și morală ale unui prototip care să-i inspire pe studenți și să-i pregătească pentru o viață dedicată unor fructuoase activități științifice: „Considerați căutarea dezinteresată a adevărului drept scop cel puțin cât veți zăbovi pe băncile primitoare ale Universității. (...) Căci, deși numai trecător, un astfel de efort concentrat e cu neputință să nu lase urme netrecătoare în spiritele D-voastre, urme binefăcătoare mai târziu și pentru D-voastre și pentru Neamul Românesc.”³⁶

Potrivit filosofului, „o anumită disciplină a inteligenței”, „curajul intelectual” și „puterea resemnării” sunt virtuțile intelectuale și morale ale unui cercetător autentic. Astfel, prin disciplina inteligenței, după cum precizează gânditorul, înțelegem „efortul negativ ce-l face aceasta, spre a înlătura tot ce poate împiedica desfășurarea liberă a funcțiunilor intelectuale.”³⁷ Rolul acestei virtuți fiind foarte însemnat pentru că „organizează lăuntric sufletul întreg.”³⁸ Despre „curajul intelectual”, D. D. Roșca susține că „a avea curaj e să nu înlături niciodată ipoteza că adevărul pe care îl cauți ar putea fi, eventual, descurajator; iar când ți s-a descoperit ca atare, să-l accepți ca atare, cu toate consecințele ce-ar decurge din el.”³⁹ Cât despre „puterea resemnării”, ca virtute morală, e necesar a fi cultivată deoarece „cel ce-și dăruiește viața unui ideal de ordin sufletesc nu are cu necesitate și totdeauna satisfacțiile materiale, sociale, de vanitate, pe cari *le-ar merita*.”⁴⁰ Din manifestările depline ale însușirilor enunțate se plămădește astfel „maturitatea

³⁴ Ibidem, 906.

³⁵ Ibidem, 900.

³⁶ Ibidem, 906.

³⁷ Ibidem, 902.

³⁸ Ibidem, 906.

³⁹ Ibidem, 902-903.

⁴⁰ Ibidem, 905.

intelectuală”, atribut al marilor civilizații și al elitelor lor. Profilul omului de știință n-ar fi complet, dacă i-ar lipsi „entuziasmul intelectual” – „un fel de voie bună care te îndeamnă să te dăruiești cercetării adevărului cu toate puterile sufletului tău.”⁴¹

D. D. Roșca lasă să se înțeleagă că omul se poate împlini și poate fi fericit doar în condițiile în care își propune o țință de ordin foarte înalt, un ideal greu de atins: „Astfel, munca și creația științifică pot fi, pentru cei ce se dăruiesc cu totul lor, izvoare de fericire, întocmai cum creatoare de fericiri sunt pentru alții meditația și sentimentul religios, creația artistică, speculația filosofică, sau fapta mare.”⁴²

Concluzii

Reflecțiile filosofului D. D. Roșca asupra problemelor culturii și asupra sensului creației, deși aparțin unei perioade de care ne despart deja multe decenii, poartă în fibra lor esența unei gândiri din care transpare o atitudine obiectivă, o cercetare filosofică incontestabilă.

Roade ale unor riguroase activități științifice și ale unor îndelungate experiențe didactice, ideile lui D. D. Roșca invită la noi meditații asupra: condiției omului, sensului culturii și rostului adânc al cercetării științifice.

Soluțiile propuse de filosof vin și astăzi în întâmpinarea unor nevoi. „Existența tragică” a omului e înscrisă într-o permanență. Neliniștea metafizică, de asemenea. Dominația „utilului” se resimte tot mai mult, iar un atare dezechilibru nu poate fi decât dăunător.

Într-un astfel de context, propunerea teoretică din „Mitul utilului” este, cu adevărat, un sprijin pentru evitarea unui colaps axiologic. Modelul cultural propus de D. D. Roșca nu e perimat. Propedeutica cercetării autentice merită și acum o atenție serioasă.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, 910.

În plus, scrierile lui D. D. Roșca sunt reprezentative pentru că încă generează dezbateri⁴³.

Bibliografie

- Muscă, Vasile. „Postfață. D. D. Roșca – o filosofie a <<inconfortului>> spiritual într-un timp al << confortului >> material”. În *Opere filosofice* III. București: Editura Academiei Române, 2014, ediție îngrijită de Vasile Muscă.
- Roșca, D. D. *Existența tragică. Încercare de sinteză filosofică*. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1943.
- _____. *Mitul utilului. Linii de orientare în cultura românească*. Cluj: Editura Revistei Gând Românesc, 1933.
- _____. *Opere filosofice* I. București: Editura Academiei Române, 2012, ediție îngrijită de Vasile.
- _____. *Opere filosofice* (vol. II). București: Editura Academiei Române, 2013, ediție îngrijită de Vasile Muscă.
- _____. *Opere filosofice* III. București: Editura Academiei Române, 2014, ediție îngrijită de Vasile Muscă.
- _____. „Despre unele puteri ale științei”. *Transilvania* 12 (1942): 899-912.

Webografie

- Botez, Angela, *D. D. Roșca* (Online Encyclopedia, Romanian Philosophy), <http://www.romanian-philosophy.ro/> (accesed October 10, 2018).

⁴³ În data de 11.05.2018, la Săliște (jud. Sibiu), localitatea natală a filosofului, a avut loc simpozionul „Actualitatea operei filosofice a lui D. D. Roșca și Marea Unire”, ocazie cu care s-au lansat cele trei volume din D. D. Roșca, *Opere filosofice* (vol. I, II, III), (București: Editura Academiei Române, 2012, 2013, 2014, ediție îngrijită de Vasile Muscă).

E-book(s):

Petreu, Marta, *Filosofii paralele*, ediția a II-a, revăzută și adăgită. Iași: Polirom, 2013.